

سخن ناشر

در زمانه‌ای که روایت‌های انسانی بار دیگر جایگاه خود را در میان منابع تاریخی بازمی‌یابند، تاریخ شفاهی به عنوان روشی خلاقانه، بستری فراهم می‌سازد تا حافظه‌های فردی در منظری جمعی بازخوانی شوند؛ حافظه‌هایی که گاه در سایه تاریخ رسمی فراموش شده یا مجال روایت نیافته‌اند. مستندسازی این روایت‌های زیسته، نه تنها احیای بخش‌های پنهان گذشته است، بلکه یک رسالت تاریخی و نوعی مسئولیت اجتماعی و فرهنگی در برابر نسل آینده به شمار می‌آید.

اثر پیش‌رو، تلفیقی از بحث‌های نظری و تجربه‌های عملی در حوزه تاریخ شفاهی است؛ نتیجه تجربیات شخصی نویسنده در سال‌ها فعالیت میدانی در حوزه تاریخ شفاهی و نیز بازتابی از رهیافت‌های علمی و رجوع به منابع معتبر است. از این‌رو می‌توان هدف کتاب را آشنایی با مباحث نظری و آموزش گام‌به‌گام مهارت‌ها، انتقال تجربیات عملی و ارائه راهکارهایی برای بهره‌گیری مؤثر از تاریخ شفاهی در مطالعات تاریخی و اجتماعی دانست.

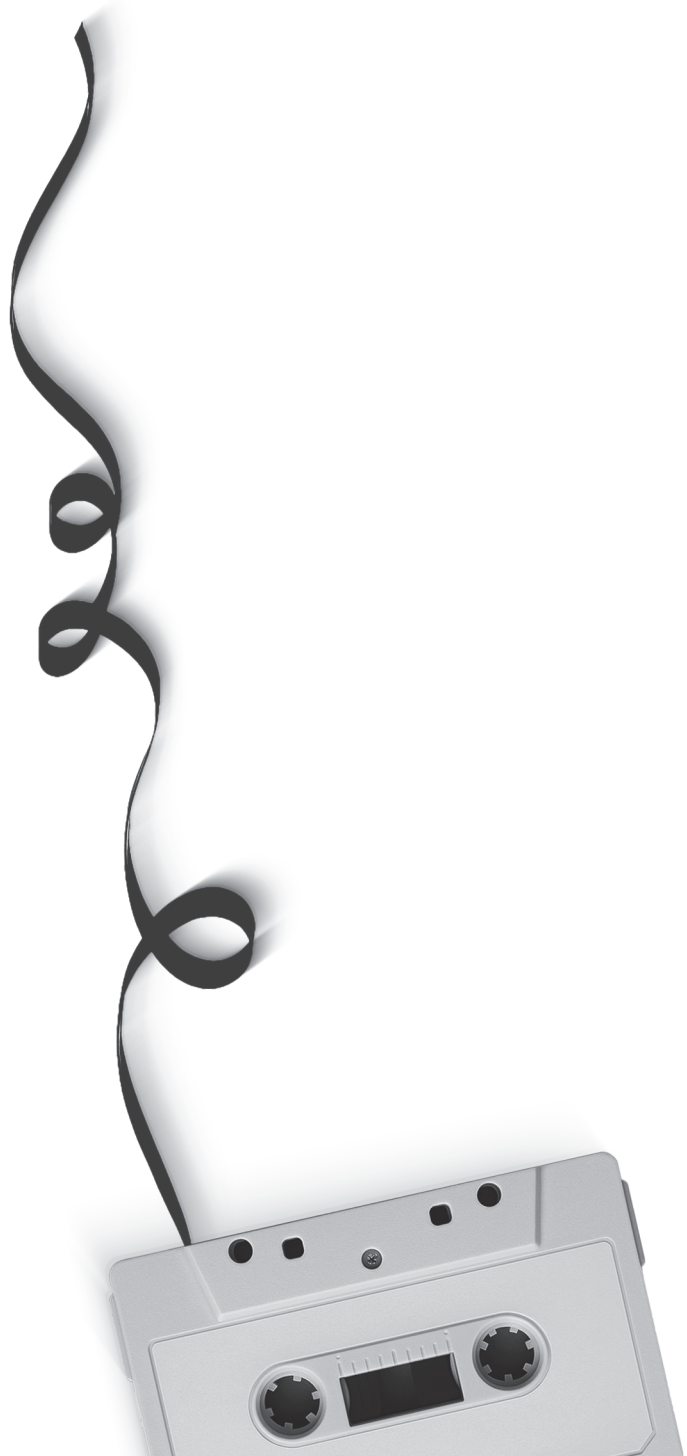
انتشارات آل احمد ع.ا.ج.ا. بر خود لازم می‌داند از نویسنده محترم، آقای حمید
قزوینی تشکر و قدردانی نماید و امید است این اثر راه‌گشای پرسش‌های تازه،
افق‌های نو و تعاملات پایدار در مطالعات تاریخ شفاهی باشد؛ ان شاء الله.

محمد جواد رستمی

مدیر انتشارات آل احمد ع.ا.ج.ا.

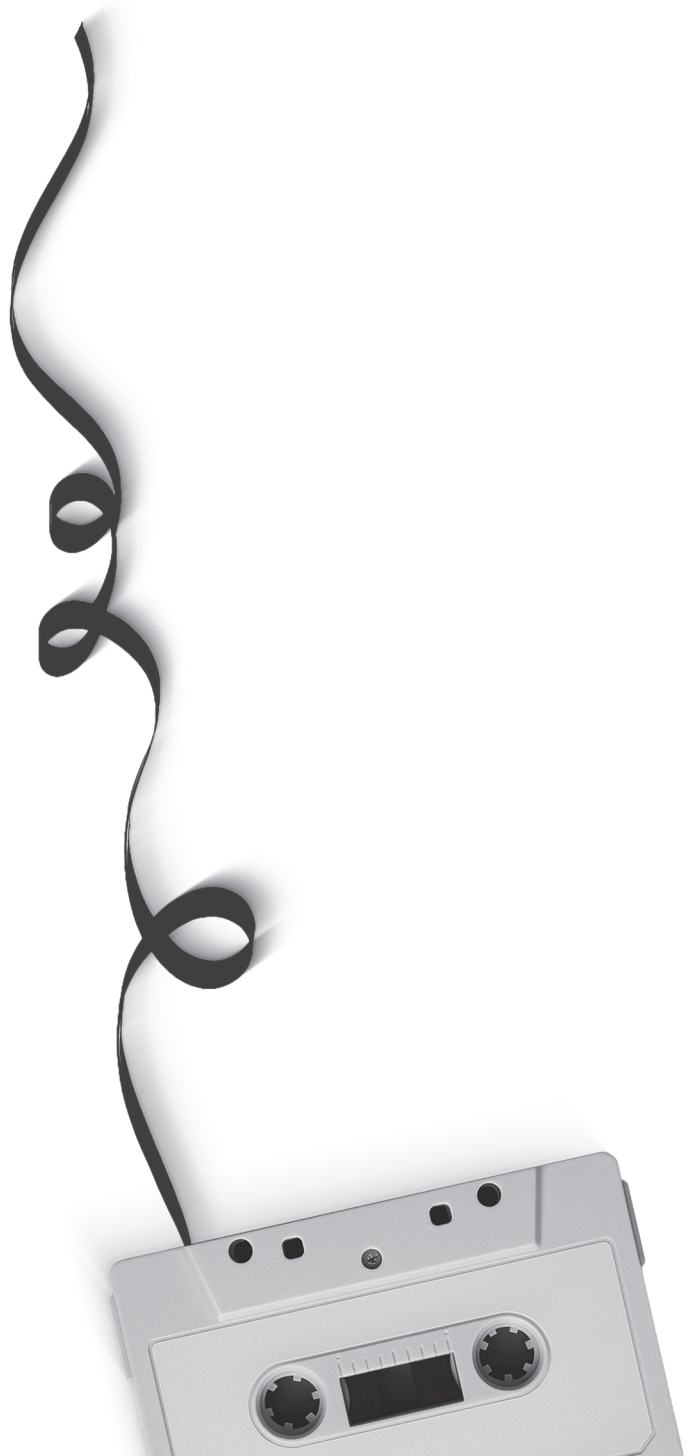
تقدیم به پدرم
که خاطراتش را
با ذوق و انگیزه فراوان
روایت می کرد.

فهرست اجمالی

۱۷	مقدمه
۲۱	فصل اول: مفاهیم
۵۹	فصل دوم: مصاحبه
۱۴۹	فصل سوم: تدوین
۱۷۵	منابع
۱۸۱	چکیده

فهرست تفصیلی

۱۷	مقدمه
	فصل اول
	مفاهیم
۲۳	تاریخ شفاهی چیست؟
۲۵	تفاوت تاریخ شفاهی و خاطره‌نگاری
۲۶	نسبت تاریخ شفاهی و فلسفه تاریخ
۲۸	تاریخ شفاهی به مثابه پرسش فلسفی
۲۸	گفتگوی انتقادی
۲۹	موضوع تاریخ شفاهی
۲۹	نسبت واقعیت تاریخی و روایت شخصی
۳۰	واقعیت تاریخی
۳۱	روایت شخصی
۳۲	علم یا روش
۳۴	آیا تاریخ شفاهی از جنس هنر است؟

۳۶	— فرم و اهمیت آن
۳۸	— تعادل در اثر
۴۰	— در تعامل با جامعه شناسی تاریخی
۴۲	— در نسبت با تاریخنگاری انتقادی
۴۴	— اولویت کدام است؟ دریافت خاطره یا کشف حقیقت
۴۶	— پیش نیاز مصاحبه درباره تاریخ اندیشه
۴۸	— تبعات استفاده غلط از عنوان تاریخ شفاهی
۵۰	— در غیاب نظام حقوقی
۵۲	— حریم خصوصی و ظرائف آن
۵۵	— ضرورت توافقات حقوقی
۵۶	— آینده تاریخ شفاهی

فصل دوم

مصاحبه

۶۱	— مصاحبه در تاریخ شفاهی
۶۳	— ویژگی‌های مصاحبه‌گر
۶۴	— نباید شیفته راوی شد
۶۶	— انتخاب موضوع
۶۶	— موضوعات کمتر دیده شده
۶۷	— موضوعات محلی و منطقه‌ای
۶۷	— تاریخ روحانیت
۶۸	— تاریخ علم و فناوری
۶۹	— تاریخ مشاغل
۶۹	— تاریخ هنر

۶۹	تاریخ خانواده‌ها و اقوام
۷۰	شناسایی و انتخاب راوی
۷۲	اولویت در مصاحبه
۷۳	تعیین هدف
۷۴	انواع هدف
۷۵	اهمیت اطلاعات پیش از مصاحبه
۷۶	اطلاعات تخصصی
۷۶	اهمیت اطلاعات درباره راوی
۷۷	هماهنگی پیش از مصاحبه
۷۹	تجهیزات
۸۱	حضور در محل مصاحبه
۸۳	ویژگی محل مصاحبه
۸۵	توجیهات پیش از مصاحبه
۸۸	شروع مصاحبه
۹۰	پرسش
۹۱	طراحی پرسش
۹۳	پرسش نمونه
۹۳	پرسش بد
۹۵	پرسش خوب
۹۵	پرسش چگونه مطرح شود؟
۹۷	چگونگی ایجاد پرسش
۹۹	زبان بدن و اهمیت آن
۱۰۰	کاربردهای زبان بدن
۱۰۵	گوش دادن

۱۰۶	ضرورت صبر و سکوت
۱۰۷	فهم منظور راوی
۱۰۸	همدلی کردن
۱۰۸	لحن راوی
۱۰۸	یادآوری
۱۰۹	یادداشت برداری
۱۰۹	پرسش‌های جدید
۱۱۱	مدت مصاحبه
۱۱۳	پرهیز از جدل
۱۱۵	اهمیت حافظه دیداری و شنیداری
۱۱۵	تحریک حافظه
۱۱۸	راهکارهای افزایش تمرکز
۱۲۰	پایان مصاحبه
۱۲۱	دریافت موافقت راوی
۱۲۲	چگونگی ترک جلسه
۱۲۲	گزارش مصاحبه
۱۲۴	پرسش تکمیلی
۱۲۵	نحوه استخراج پرسش تکمیلی
۱۲۶	پیاده‌سازی فایل مصاحبه
۱۲۸	کنترل متن پیاده‌شده
۱۳۰	رابطهٔ زمانه و مصاحبه تاریخ شفاهی
۱۳۰	تغییر به مثابه نقطه قوت
۱۳۰	تغییر به مثابه آسیب
۱۳۱	چند پیشنهاد

- ۱۳۲ — تأثیر وضعیت روحی بر مصاحبه
- ۱۳۴ — مشورت با روانشناس
- ۱۳۴ — تحلیل‌های راوی
- ۱۳۴ — مصاحبه برای مصاحبه اصالت ندارد
- ۱۳۶ — بایدها و نبایدهای کارشناسی مصاحبه
- ۱۳۹ — راستی‌آزمایی
- ۱۳۹ — چرا تردید؟
- ۱۴۰ — روایتی در کنار سایر روایت‌ها
- ۱۴۰ — شیوه ارزیابی
- ۱۴۱ — ضرورت درج کلیدواژه
- ۱۴۴ — آرشیو
- ۱۴۵ — فهرست اقدامات زمان مصاحبه و پس از آن

فصل سوم

تدوین

- ۱۵۱ — تدوین متن چه زمانی آغاز می‌شود؟
- ۱۵۳ — به هم پیوستگی مراحل تاریخ شفاهی
- ۱۵۴ — اهمیت حفظ ادبیات و لحن راوی
- ۱۵۵ — نسبت تاریخ و بازنمایی زبانی
- ۱۵۸ — نسبت تاریخ و فرهنگ مردم
- ۱۶۳ — شیوه اصلاح
- ۱۶۴ — همراه پرسش یا بدون پرسش
- ۱۶۸ — نسبت عکس و تاریخ شفاهی
- ۱۶۹ — اهداف استفاده از تصاویر

۱۷۰	تصاویر فردی و گروهی —
۱۷۰	تصاویر اماکن —
۱۷۰	گویاسازی عکس —
۱۷۰	تصویر جدید راوی —
۱۷۱	نحوه استفاده از تصاویر —
۱۷۱	نسبت اسناد و تاریخ شفاهی —
۱۷۵	منابع و مآخذ —
۱۸۱	چکیده —
۱۸۳	الملخص —
۱۸۶	Abstract —

مقدمه

ثبت پیشینه و اقدامات جمع یا فردی از جامعه کوشش مهمی است که علاوه بر کمک به تدوین تاریخ و ثبت تجربه‌های اعضای همان جامعه در بخش‌های مختلف علمی، فرهنگی و اجتماعی موجب هویت بخشی و تربیت نسل‌های بعدی خواهد شد.

در دهه‌های اخیر شیوه جدیدی در مستندسازی و ثبت تجربه‌های گذشته به مراکز علمی و پژوهشی راه یافته که مبتنی بر مصاحبه‌های فعال و هدفمند است.

این گونه مستندنگاری که از آن با عنوان تاریخ شفاهی یاد می‌شود، راهی برای ثبت خاطرات و مشاهدات صاحبان تجربه با هدف انتقال به نسل‌های بعدی و بهره برداری دانشمندان رشته‌های گوناگون برای رسیدن به تئوری‌های جدید است. در حقیقت به همان نسبت که این سبک از تاریخ‌نگاری، دامنه‌های موضوعی جدیدی را مطرح می‌کند و رهیافت‌های تازه‌ای را پیش روی پژوهشگران قرار می‌دهد، می‌تواند به عنوان بخش مهمی از منابع مورد نیاز فعالان رشته‌ها و بخش‌های مختلف مطرح شود.

• تاریخ شفاهی؛ چستی و چگونگی •

همچنین تاریخ شفاهی به علت ماهیت بین رشته‌ای آن، رویدادهای ریز و درشت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، آداب و رسوم، شیوه‌های مدیریتی، تربیتی و اخلاقی و راه‌های مقابله با بحران‌ها و ده‌ها محور دیگر را در بر می‌گیرد و آن‌ها را تشریح می‌نماید. بالطبع این موارد موضوعاتی است که جمع و جامعه با آن مرتبط هستند و جایگاه تاریخ شفاهی را به خوبی آشکار می‌کند.

از دیگر ویژگی‌های این نوع وقایع‌نگاری، آسان‌سازی تاریخ است. یکی از موانع فراروی علم تاریخ که موجب کم‌اقبالی آن شده است، مشکل بودن فهم کتاب‌های ارزشمند تاریخی و ادبیات آن‌هاست. در حالی که آثار منتشر شده در حوزه تاریخ شفاهی به سبب برخورداری از متن روان و صمیمانه از بیشترین شانس برای جذب و برقراری ارتباط و تاثیرگذاری بر مخاطب برخوردار هستند. امروزه گردآوری، تنظیم و تدوین و نگهداری اطلاعاتی که از فعالیتی هدفمند، دقیق و منظم حکایت دارد، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. وجه اشتراک اینگونه فعالیت‌ها شامل فرآیند شناسایی، گردآوری، طبقه‌بندی، ارزش‌گذاری، پالایش، فهرست‌نویسی و در دسترس قرار دادن سوابق یا اسناد و اطلاعات موجود است که علاوه بر ارزش تاریخی به ثبت تجربیات و معرفی چهره‌های ماندگار می‌پردازد.

گاهی مجموعه‌ای از اطلاعات که به کتاب یا اثر هنری و فرهنگی، همراه با تحلیل و ارزیابی آن می‌انجامد، در واقع ابزاری است که امکان استفاده از تجربیات فردی و گروهی را فراهم می‌سازد و با ذخیره نمودن تجربه موجود هزینه‌های تجربی‌آتی را تا حد زیادی کاهش می‌دهد.

در جهانی که گذشته نه تنها ثبت که بیشتر روایت شده است، تاریخ شفاهی جایگاه ویژه‌ای در بازسازی حافظه جمعی، ثبت تجربه‌های زیسته و شنیدن صداها‌ی مغفول یافته است. برخلاف تاریخ مکتوب که معمولاً بر

پایه اسناد و گزارش‌های رسمی بنا شده، تاریخ شفاهی به دنبال آن است که تجربه‌های فردی و روایت‌های حاشیه‌ای را به متن بیاورد؛ روایت‌هایی که از دل زندگی روزمره برآمده‌اند.

تاریخ شفاهی صرفاً یک روش پژوهش نیست؛ بلکه رویکردی انسانی، میان‌رشته‌ای و اخلاق‌محور است که گفتگو را به ابزار کشف گذشته بدل می‌کند. در این روش، مصاحبه نه تنها منبع گردآوری داده که تجربه‌ای مشترک میان راوی و محقق است.

هدف این کتاب، تاملی در مفاهیم و مباحث نظری و آموزش گام‌به‌گام مهارت‌ها و آشنایی با چالش‌های عملی تاریخ شفاهی است.

کتاب تلاش دارد ضمن سیری اجمالی بر مبانی نظری، ابزارهای طراحی، اجرا، تحلیل و نگارش پروژه‌های تاریخ شفاهی را در اختیار خواننده قرار دهد. همچنین چالش‌ها و فرصت‌های کار در میدان را نیز آشکار سازد.

بالتبع نویسنده ادعا ندارد که محتوای کتاب کامل و خالی از نقد و ضعف است؛ بلکه آن را صرفاً بازتابی از رهیافت‌های مطالعاتی و تجربه‌های شخصی خود در این عرصه می‌داند که همچنان قابل ویرایش است. بدون تردید نقد و نظر استادان و پژوهشگران و همه علاقمندان تاریخ شفاهی، لطفی بزرگ است که موجب اصلاح کتاب در چاپ‌های بعدی خواهد شد.

در سال‌های اخیر که برخی یادداشت‌ها و مقالات به همین قلم در بعضی همایش‌های تاریخ شفاهی و رسانه‌های تخصصی مانند فصلنامه پژوهش‌های تاریخ شفاهی وابسته به کتابخانه ملی ایران و سایت تاریخ شفاهی ایران وابسته به دفتر ادبیات انقلاب اسلامی و دیگر رسانه‌ها منتشر می‌شد، و به لطف بعضی مراکز فرهنگی توفیق حضور در کارگاه‌های تاریخ شفاهی را داشتم، بارها با این توصیه مواجه بودم که بهتر است یادداشت‌ها و تجربه‌های حاصل از فعالیت در پروژه‌های تاریخ شفاهی را در قالب کتابی

• تاریخ شفاهی؛ چیستی و چگونه •

مستقل جمع‌آوری و منتشر کنم.

این کار به عللی که عمدتاً ناشی از گرفتار شدن در روزمرگی‌ها بود بارها به تعویق افتاد، تا اینکه فرصتی در میانه برخی کارها فراهم شد تا متن کتاب نهایی شود.

در این مسیر مراتب امتنان خود را به برادر ارجمندم جناب آقای سعید فخرزاده تقدیم می‌کنم که مرا به کار تاریخ شفاهی دعوت و تشویق کرد و در سه دهه گذشته مرهون راهنمایی‌ها و حمایت‌های او هستم. همچنین وامدار همه استادان و دوستانی هستم که در موسسات فرهنگی و تحقیقاتی زمینه فعالیت من را فراهم آوردند.

مشورت و همراهی همسر ارجمندم خانم معصومه صادقی و دختر دانشورم حانیه خانم در این کار شایسته قدردانی است.

از نشر آل احمد ناشر که برای انتشار این اثر همکاری شایسته‌ای داشت، صمیمانه تشکر می‌کنم و توفیق روز افزون آن را آرزومندم.

امیدوارم این اثر بتواند در تقویت تاریخ شفاهی سهمی کوچک داشته باشد.

حمید قزوینی